

ПСИХОЛОГІЧНА Й ЕСТЕТИЧНА ФУНКЦІЇ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ

Світлана Ігнатська
(Полтава, Україна)

Статтю присвячено актуальним проблемам дослідження дискурсивного аналізу в сучасній лінгвістиці, виявлено головні функції – психологічну й естетичну, які простежуються в українському щоденниковому дискурсі.

Ключові слова: *нарративна психологія, психоаналітична терапія щоденниковий дискурс, нарратив, текстова оповідь, функції.*

Статья посвящена актуальным проблемам исследования дискурсивного анализа в современной лингвистике, выявлены главные функции – психологическая и эстетическая, которые прослеживаются в украинском дневниковом дискурсе.

Ключевые слова: *нарративная психология, психоаналитическая терапия, дневниковый дискурс, нарратив, текстовый рассказ, функции.*

The article is devoted to the actual problems in the study of discourse analysis in modern linguistics. There were identified the main functions - the psychological and aesthetic, which can be traced in the Ukrainian diary discourse.

Key words: *Narrative psychology, diary discourse, narrative text story, the functions.*

Постановка проблеми. Сьогодні мовознавці все активніше звертаються до нарративної проблематики, в якій виокремлюється нові напрями – нарративна психологія, або „теорія нарративу” і психоаналітична терапія, або „практика” нарративу. Особливо важливим є використання нарративу в психології вивчення щоденникового дискурсу. Це уможливило реконструювати події в житті людини через призму її позицій.

Актуальність дослідження. У сучасному вітчизняному й зарубіжному мовознавстві та психології з’являються численні спроби віднайти нові дослідні ланки, які здатні організувати в єдине ціле суб’єктивний досвід людини. Однією з основних таких інстанцій багато дослідників визнають оповідь, нарратив (К.Бремон, І.Брокмейер, Дж.Брунер, І.П.Ільїн, Є.С.Калмикова, Е.Менгенталер, Н.В.Чепелева, Р.Харре). Взаємозалежність між оповіддю-нарративом і життям розглядається як виявлення специфічного способу осмислення світу, як особлива форма існування людини, як притаманний лише для неї модус буття. Термін „нарратив” у трактуванні деяких авторів (І.Брокмейер, Р.Харре) означає різні форми усвідомлення, що внутрішньо притаманні процесам пізнання, структурування діяльності, впорядкування досвіду. Щоденник, як один із типів нарративу, на нашу думку, потребує виявлення головних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідею про те, що людська

свідомість має наративну структуру, підтримують як зарубіжні, так і вітчизняні автори. Зокрема, пропонується так званий „наративний принцип”, в основі якого знаходиться положення про те, що люди мислять, роблять певні життєві вибори відповідно до наративних структур, тобто наратив розглядається як організаційний принцип діяльності особистості (Ф.Сабрін). Деякі зарубіжні автори висловлюють думку про те, що життя людини великою мірою насичене оповідями, історіями, в яких відображений весь її досвід, а повідомляючи історії свого життя, особистість стає відповідальною за нього (Д.Карр, К.Метінгел, М.Вайт). Така відповідальність береться за основу в концепції наративної ідентичності (П.Рікер). Відповідно до цієї концепції, особистість усвідомлює себе в процесі оповідання іншому історії свого життя.

У дослідженнях вітчизняних мовознавців і психологів наратив розглядається як впорядкування життєвих подій в єдину послідовність, яка побудована виходячи із загальної життєвої концепції оповідача (Н.В.Чепелева). Зауважується, що текст-наратив доцільно розглядати як засіб саморозуміння („історія для себе”) та засіб самоподачі, самопред’явлення („історія для іншого”). Однією з найважливіших його функцій є саме само презентація – саморозкриття, декларування і ствердження індивідуальної системи цінностей, поглядів, переконань. Завдяки наративу суб’єкт усвідомлює себе, свій досвід, презентує свій погляд на подію, явище, заявляє про своє ставлення до іншого суб’єкту, про стосунки з іншими людьми, стверджує себе таким, яким він прагне бути, а також репрезентує своє минуле. Враховуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що людина, проживаючи своє життя, вибудовує його історію. У процесі такого вибудовування відбувається переосмислення власного досвіду та власної особистості, виникає нове бачення тих подій життя, особистих рис та особливостей, що з певних причин не усвідомлювалися чи не приймалися людиною, – а це призводить до вибудовування більш цілісної історії життя. Таким чином, наратив доцільно розглядати як засіб самопрезентації автора. У нашому дослідженні самопрезентацію розглядаємо як процес, що охоплює усвідомлення та прийняття свого досвіду та власної особистості. Таке усвідомлення, зокрема, може відбуватися в процесі породження наративу, в якому відтворюється історія життя особистості. Одним із видів наративу, в процесі вибудовування якого може здійснюватися самопрезентація особистості, є щоденниковий дискурс. У сучасних дослідженнях щоденникова пам’ять розглядається як основа самосвідомості особистості, її “Я-концепції” (В.В.Нуркова), значення полягає у спроможності людини фіксувати і зберігати такі події, які вона усвідомлює як частину власної історії (Б.Росс). О.Г.Єгоров у монографічному дослідженні „Русский литературный дневник XIX века” розглядає щоденники у психологічному аспекті. Російський вчений вирізняє такі особливості щоденника як інтимність, камерність, найбільше наближує його до „церковної сповіді чи психоаналізу”, виконує компенсаторно-замінну функцію, виражаючи сховані душевні потреби [6,с.19]. Цей вчений, враховуючи первинність психологічної функції щоденника, в залежності від об’єкта зображення, запропоновано поділ щоденників на такі групи:

- екстравертивний (події зовнішнього життя);
- інтровертивний (усвідомлення і переживання подій);
- перехідний (проблема психологічного віку);

- осцилюючий (динаміка переходу від одного об'єкту до іншого).

Інший вчений – Дж. Брунер – виділяє два модули свідомості: нарративний, який відтворює життєвий контекст і унікальний особистий досвід; парадигматичний, або логіко-науковий. Цей модуль є загальнолюдським (форма нарративу, вироблена протягом культурного розвитку людства і пристосування до міжособистісного спілкування).

Нарративна психологія (Т.Сарбин, Г.Олпорт, Дж.Брунер, К.Герген, А.Керби, Ч.Тейлор та інші) стверджує, що сенс людської поведінки виражається більшою мірою через оповідь, а не через логічні формули і закони, оскільки розуміння людиною тексту і розуміння ним самої себе однакові. Людина досягає саморозуміння через нарратив, виділяючи в життєвому потоці певні моменти, які є для неї цінними і становлять сенс її життя. Все вищезазначене переконує нас у тому, що головна функція ЦД – розв'язання психологічних проблем.

Мета статті. У „практиці” нарративу головним є дослідження ЦД, авторами яких є насамперед творчі особистості – письменники. Досліджуючи такі види ЦД, вибудуємо типові моделі психічних структур та особливості спілкування й саморепрезентації їхніх авторів, проаналізуємо теоретичні основи нарративної психології. Визначимо психологічні, лінгвістичні функції тексту-нарративу та подальші напрямки його дослідження.

Вклад основного матеріалу. Увесь корпус щоденникових записів розглядаємо як нарративну модель, що існує в часовому просторі. У нашій парадигмі дослідження нарративна модель виступатиме як засіб організації особистого досвіду, який відображає емоційний стан оповідача. Аналіз нарративу базується на ідеях інтертекстуальності (все, про що автор дізнався до моменту написання свого тексту, невідомо і несвідомо відчувається у його „творінні”). Щоденниковий дискурс є джерелом психологічної інформації і становить нарратив, який можна досліджувати методом дискурс-аналізу та який розглядатимемо як матеріал для нарративного методу дослідження.

Функції щоденникового дискурсу визначаються з двох позицій. По-перше, функції авторські, тобто ті значення, що вкладає автор, коли пише щоденник. По-друге, функції, які виконує ЦД для читачів, тобто те значення, яке він матиме для читачької аудиторії. Оскільки щоденники для авторів мають одні значення, а для читачів інші, то пропонуємо поділ функцій на суб'єктивні (авторські) й об'єктивні (для читачів і дослідників) форми. Суб'єктивні функції залежать від мети написання щоденника. Тут велике значення має задана установка кожного окремого автора. Як зауважує вітчизняний мовознавець Т.В.Радзівська, „Стилістичні ознаки мемуарної оповіді можуть визначатися певними навичками мовної поведінки, набутими автором протягом життя. До них рівною мірою належать мовні вияви професійної і непрофесійної поведінки” [8, с. 265].

Провідною технікою самопрезентації автора ЦД є текстова оповідь. Наприклад, для солдата О.Гончара болючим є оповіді про складні фронтові будні: „Не можу забути багато чого. Не можу забути, як мене на станції в Білгороді німець ударив обривком вірьовки. Я обернувся і мовчки дивився на нього. У нього було обличчя нелюте, очі несердиті, спокійні. Він ударив мене без ненависті, здається просто так, як погонич коня...” [2(1,с.16)]. Проблеми війни небайдужі для військового кореспондента О.Довженка „Вічна історія.

Вічна. Така вже нещаслива земля наша. Такий нещасливий народ наш. – Дивлюсь я навколо. Мучаться, потерпають люде. Кров і страждання. Смерть і героїство. Відчай і надія. І все в небачених масштабах. Війна, війна... І ніхто, мо', по суті, не знає, як безповоротно перемінилося життя наше. А воно перемінилося, і ніхто вже не верне того, що було..." [5,с.201]. Аркадій Любченко теж оповідає про жахливі події Великої Вітчизняної війни *„Становище під Харковом дуже напружене. Йдуть страшні, колосальні бої. З того боку діє маса танків – „ударні групи Тимошенко” Йдуть з прапорами: „Победить ілі умереть”...”* [7,с.159]. Безумовно, те, що щоденники існують, видаються й перевидаються багатотисячними тиражами, викликають чималий інтерес серед читачів – показник їхнього естетичного потенціалу, їхньої цінності серед явищ культури.

Автори ЩД акцентують увагу відображенні різних соціально-значенневих подій, або власних переживаннях, характеристиці окремих особистостей тощо. Важливою суб'єктивною функцією, яку виконує ЩД є психологічна або так звана релаксаційна – у тому випадку, коли автор звертається до щоденникової форми для зняття емоційної напруги. Як зауважує Л.С. Виготський, відбувається *„розмова з білим аркушем паперу”* [1, с. 237]. *„Адресат, на думку Т.Радзівської, моделюється як alter ego або ж конфідент, як такий комунікативний партнер, до якого можна звернутися в будь-який момент”* [8,с.273)].

Відомо, що людина – істота емоційна і під впливом найрізноманітніших факторів емоції накопичуються, вимагають певного виходу, розрядки. У тому разі, коли людина стримує свої емоції, вона підриває своє здоров'я. Єдиним розумним виходом є вміння керувати своїми емоційними реакціями, не допускаючи розвитку негативних емоцій. Коли ми говоримо про поведінку особистості в неординарній ситуації (у нашому випадку неординарним є увесь творчий шлях авторів ЩД), оскільки період ведення записів включає в себе період Великої Вітчизняної війни, післявоєнні роки, роки цькування, період Чорнобильської катастрофи, екологічно небезпечні події, особисті періоди хвороб та хвороби людей, які є близькими й дорогими для авторів тощо, то не виключені розчарування, драгування, злість. Одним із способів виходу з ситуації, коли людина усвідомлює неможливість її змінити, проконтролювати процес – захоплення новою справою. Ведення щоденника не просто спосіб релаксації, він витісняє іншу діяльність, переключає увагу на щось інше. Як наслідок – автор може розв'язати поставлені завдання уже не почуттями, а розумом. Ця особливість, на нашу думку, є важливою, оскільки психологічна функція з одного боку є суб'єктивною, а з іншого, здається, має значення лише для автора ЩД, бо за нею ховається певний „інтимний” момент. Тоді створюються передумови для відображення у ЩД внутрішнього мовлення, яке стимулюється психологічними станами, переживаннями і думками, актуальними для свідомості автора. Наприклад, почуття суму, печалі, безнадії викликає оповідь А.Любченка: *„Була в мене дружина – нема. Була мати, брат – де вони? Що з ними? Нема. Була родина – нема. Приятелі – нема. Хата, книжки, улюблені, речі – нічого нема. Тільки Лесик у мене і три валізки. От і все”* [7, с. 318]. Почуттям болу пройнята й оповідь О.Гончара: *„Як боляче усвідомлювати, що мільйони наших людей і в могили зйдуть, не звідавши людського життя. Тільки злидні й злидні”* [4 (3, с. 418)]. Проте досліджуючи проблему з іншого боку, можна стверджувати,

що психологічна функція допомагає вивести ЩД з розряду інтимного змісту на шлях сповіді. Як наслідок – відверта інформація (об’єктивна функція) стає цікавою не лише широкому загалу, а й становить соціально-значимий інтерес. На нашу думку, переключення фізіологічних процесів з емоцій на розум докорінно змінюють предметно-функціональні особливості ЩД. Тоді із „хроніки приватного життя” цей вид дискурсу переходить до розряду публіцистичних.

Інша функція, яку виконує ЩД – естетична. Ця функція не лише має суб’єктивну форму виявлення, але і об’єктивну, через те, що у ньому естетичне є значеннєвим для обох сторін комунікативного процесу. Саме естетика охоплює цільове призначення, цінність ЩД в будь-яких формах і виявленнях. Ведення щоденника сприяє розвитку особистості, її творчого потенціалу, формує емоційно-естетичне ставлення до дійсності. Дійсність, зафіксована в почуттях, враженнях і думках автора, складає основу ЩД. Вона знаходить своє вираження у вживанні авторами ЩД засобів народно-поетичної творчості – прислів’їв, приказок: „*І весілля не було, і барабан лопнув!..*” [4 (3, с.326)]; „*Що сміючись втратила, плачучи не знайдеш...*” [4 (3, с. 326)]; „*...не їла душа часнику – смердіти не буде*” [3(2 ,с.7)]; „*Хто не працює, той не їсть...*” [3 (2, с. 154)]; „*Отож, не тратьте, куме, сили...*” [9,с.183]; народних прикмет: „*як на завтра спека, на Різдво буде мороз...*” [9,с.443]; „*На Благовіщення дощ – вродиться жито*” [4(3,с.407)]; „*добре поїси, добре поспиши, і до роботи не тягне*” [2(1,с.35)]; фразеологізмів: „*далеко кучому до сьогоднішнього зайця*”[9,с.165]; „*...час перевести дух*”[9,с.177]; „*мають на мене зуб*” [9,с.182]; „*мені особисто вони – солі на хвіст насиплють*” [9,с.182]; „*...стає очевидним – як на долоні*” [9,с.183]; „*обсїдають думки, сумні й невеселі*”[9,с.189]; „*чорним по білому говорилося*”[9,с.447]; просторічної лексики: „*...тут ми надибємо думку*” [9,с.163]; „*Скільки мерзоти живе, забр’юхавшись по вуха, живе й рохкає*”[9,с.177]; „*в Києві чортма української школи*” [9,с.242]; „*За роботою незчусися, як і день змигнеться*” [2 (1,с.236)]; номінативів: „*Письменник – нервова клітина нації*” [2(1,с.417)]; „*Дрезден – місто бароко*” [2(1,с.313)]; „*Полтава – мати співучої милозвучної української мови, родомісто красунь-українок*” [2(1 ,с.425)]; „*Океан – легені планети!*” [3(2,с.128)]; „*Київ – Мекка всіх слов’ян!*” [4(3,с.48)]; „*Канада – країна щасливих людей*” [4(3,с.420)]; цитувань з творів письменників – віршів: „*Красо України, Подолля! /Розкинулось мило, недбало!/ Здається, що зроду недоля,Що горе тебе не знавало. Ці пам’ятні з дитинства рядки Лесі Українки чомусь раз у раз приходять на думку сьогодні...Магічна в них сила. Пригадую, як саме ця магія полонила тоді дитячу душу*” [3(2,с.305)]; прози: „*опіум для народу...*” [5,с.257]; „*Письменник повинен вистежити істину, – говорив Л.Толстой*” [2(1,с.345)]; „*Сьогоднішній авангард в неблаганному плинні часу стане ар’єргардом*” (А.Моруа) [2(1,с.442)]; „*Інтелект – уже сам собою щось диспропорційне. Він нівечить гармонію обличчя*”(Оскар Уайльд) [3 (2, с.37)]; „*Перегукується з Скородою: „Світ ловив мене, але не впіймав”*” [3(2,с. 29)]; іншомовних вкрапель: „*O tempora, o more!*” [3(2,с.558)]; „*O temporal!*” [3(2,с.370)]; „*Gratias ago tibi Domine quod ful in hoc mundo*” [2(1,с.417)]; „*Carthaginem esse delendam*” [2 (1,с.357)] тощо.

Таким чином, естетична функція полягає не лише в тому, що ЩД є документальним джерелом, але і в тому, які особистісні риси виховує.

Знайомлячись зі ЩД читач мусить співпереживати, його зміст повинен викликати певні емоції.

Висновки. Запропоноване дослідження дозволило нам визначити головні функції ЩД – психологічну й естетичну. Вони не лише допомагають фіксувати минулу інформацію, а передавати певні почуття й роздуми автора. Найчастіше щоденниковий дискурс репрезентується через особисте висловлювання автора, і має форму нарративу. В одиничних випадках трапляється форма запитання з власною відповіддю, а також запитання без відповіді. Тематика найпопулярніших записів віддзеркалює в основному емоційні переживання автора ЩД, який розуміється нами як носій певної концепції, особливого погляду на дійсність.

Перспективи подальших розвідок. У подальших дослідженнях плануємо виявити в українському щоденниковому дискурсі типи, які допоможуть в окресленні його аксіосфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Мышление и речь // Выготский Л.С. Собр. соч.: в 6 т. – М.: Педагогика.- 1982. – Т.2. – С. 5-361.
2. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.1 (1943-1967)/ Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002. – 455 с.
3. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.2 (1968-1983) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2003. – 607 с.
4. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.3 (1984-1995)/ Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2004. – 606 с.
5. Довженко Олександр. Вибрані твори /Упорядк. текстів та передм. І.Л. Михайлина. – Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2003. – 320 с.
6. Егоров О.Г. Русский литературный дневник XIX века. История и теория жанра: Исследование /Олег Георгійович Егоров. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С.19.
7. Любченко А.П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник /Упоряд., авт. післямов. В.А.Любченко; авт. передм., комент., приміт. І.Л.Михайлин. – Х.: Основа,2005. – 464с.
8. Радзієвська Т.В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: моногр. /Радзієвська Т.В.; Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України. –К.: ДП „Ін форм.-аналіт. агентство”, 2010. – 491с.
9. Танюк Л.С. Лінія життя (З Щоденників):У 2т.: Т.2:1971-1980 / Худож.-оформлювач І.В.Осипов. – Харків: Фоліо, 2004.-558с.